

ПРАВО ДИТИНИ НА ЖИТЛО: ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ТА ЗАХИСТУ В УМОВАХ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ

Бережна Д. Є., Середницька І. А.

У статті здійснено комплексний аналіз права дитини на житло в умовах збройного конфлікту як однієї з базових соціальних гарантій та необхідної умови забезпечення належного рівня життя дитини. Метою дослідження є виявлення основних проблем реалізації та захисту житлових прав дітей під час воєнних дій, а також обґрунтування напрямів удосконалення національних механізмів їх забезпечення з урахуванням міжнародних стандартів. Встановлено, що збройний конфлікт істотно посилює житлову вразливість дітей унаслідок руйнування або втрати житла, вимушеного переміщення, нестабільності умов проживання, втрати правовстановлюючих документів та ускладненого доступу до адміністративних і судових процедур. Особливу увагу приділено категоріям підвищеного ризику, зокрема внутрішньо переміщеним дітям, дітям-сиротам і дітям, позбавленим батьківського піклування. Проаналізовано міжнародно-правові гарантії захисту житлових прав дитини, зокрема положення Конвенції ООН про права дитини щодо забезпечення належного рівня життя та пріоритету найкращих інтересів дитини, а також національні цивільно-правові та сімейно-правові механізми їх реалізації і захисту. Доведено, що чинні механізми компенсації та відновлення житла, а також інституційні форми координації у воєнний час не забезпечують достатнього рівня адресного захисту прав дітей через обмежені ресурси, перевантаження відповідних органів, процедурні бар'єри та недостатню орієнтацію житлових програм на потреби дітей. Обґрунтовано доцільність посилення спеціалізованих програм житлової підтримки сімей із дітьми, встановлення чітких пріоритетів і мінімальних стандартів тимчасового розміщення, спрощення доступу внутрішньо переміщених осіб до реєстраційних та соціальних процедур, а також інтеграції дитячих потреб у політики післявоєнного відновлення.

Ключові слова: право дитини на житло, житлові права, збройний конфлікт, внутрішньо переміщені особи, діти-сироти, органи опіки та піклування, відновлення і компенсація.

Berezhna D. Ye., Serednytska I. A. The right of the child to housing: problems of implementation and protection in armed conflict

The article provides a comprehensive analysis of the child's right to housing in the context of armed conflict as a fundamental social guarantee and an essential condition for ensuring an adequate standard of living. The purpose of the study is to identify key challenges to the implementation and protection of children's housing rights during hostilities and to substantiate directions for improving national protection mechanisms in line with international standards.

It is established that armed conflict significantly increases children's housing vulnerability due to the destruction or loss of housing, forced displacement, instability of living conditions, loss of legal documentation, and limited access to administrative and judicial remedies. Particular attention is paid to high-risk categories of children, including internally displaced children, orphans, and children deprived of parental care. The article analyzes relevant international legal safeguards, as well as domestic civil-law and family-law instruments for the protection of children's housing rights.

The findings demonstrate that existing compensation and housing recovery mechanisms, along with wartime institutional coordination arrangements, do not ensure sufficient and targeted protection of children's rights because of resource constraints, procedural barriers, and the insufficient child-centered orientation of housing support programs. The study substantiates the need to strengthen specialized housing support measures for families with children, simplify access to registration and social procedures for internally displaced persons, and integrate children's needs into post-war recovery and reconstruction policies. These findings confirm the need for a child-centered approach to housing policies under extraordinary conditions of armed conflict.

Key words: child's right to housing; housing rights; armed conflict; internally displaced persons; orphans; guardianship and custody authorities; recovery and compensation.

Постановка проблеми та її актуальність. Право дитини на житло є однією з базових соціальних гарантій та передумовою реалізації низки інших прав і законних інтересів дитини, зокрема у сферах освіти, охорони здоров'я та соціального захисту. У мирний час його забезпечення спирається на національні правові механізми та міжнародні стандарти, однак в умовах збройного конфлікту в Україні реалізація цього права істотно ускладнюється. Руйнування житлового фонду, вимушене переміщення, втрата документів і правовстановлюючих матеріалів, а також процедурні бар'єри доступу до реєстраційних і компенсаційних механізмів зумовлюють системні ризики порушення житлових прав дітей.

Актуальність дослідження визначається підвищеною вразливістю дітей як суб'єктів права, які об'єктивно не здатні самостійно відновлювати або захищати свої житлові права, а також недостатньою результативністю чинних механізмів компенсації й відновлення житла та дефіцитом спеціалізованих програм житлового забезпечення для дітей, постраждалих від війни. Водночас у сучасних наукових дослідженнях недостатньо систематизовано питання застосування цивільно-правових і сімейно-правових механізмів захисту житлових прав дітей саме в умовах збройного конфлікту, що зумовлює потребу комплексного правового аналізу. Наукова актуальність зумовлена потребою систематизувати наявні цивільно-правові та сімейно-правові інструменти захисту житлових інтересів дитини, оцінити їх дієвість у надзвичайних умовах і сформулювати пропозиції щодо вдосконалення правового регулювання з урахуванням міжнародних стандартів та практичних викликів їх імплементації. Таким чином, дослідження спрямоване на подолання наявних прогалин у правовому забезпеченні захисту житлових прав дітей у воєнний період.

Аналіз наукових публікацій і аналітичних матеріалів свідчить, що проблематика реалізації та захисту права дитини на житло в умовах збройного конфлікту перебуває у фокусі уваги міжнародних організацій, правозахисних інституцій та науковців. У звітах Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (UNHCR) та Дитячого фонду ООН (UNICEF) наголошується на підвищеній житловій вразливості сімей із дітьми, масштабності руйнування житлового фонду та дефіциті ресурсів для забезпечення житлових потреб дітей, зокрема внутрішньо переміщених осіб. Моніторингові доповіді Управління Верховного комісара ООН з прав людини (OHCHR) фіксують системні порушення прав дитини внаслідок бойових дій,

включно з втратою безпечного місця проживання, ускладненням відновлення житлових прав та доступу до адміністративних процедур[1]. Водночас практика Європейського суду з прав людини, хоча й не містить значної кількості спеціалізованих рішень щодо житлових прав дітей, формує важливі стандарти пропорційності втручання держави та врахування вразливого статусу дитини.

В українській правовій доктрині окремі аспекти захисту житлових прав дітей розглядаються у працях К. М. Баранник[2], В. О. Джуган [3], О. С. Мельничук [4], Т. В. Боднар [5], які акцентують увагу на цивільно-правових механізмах захисту та особливостях правового статусу дитини в умовах воєнного стану. Разом із тим відсутність комплексних досліджень, присвячених саме реалізації права дитини на житло в умовах збройного конфлікту, зумовлює актуальність подальшого наукового аналізу цієї проблематики.

Метою статті є здійснення комплексного цивільно-правового та сімейно-правового аналізу права дитини на житло в умовах збройного конфлікту, виявлення основних проблем його реалізації та судового й позасудового захисту, а також обґрунтування пропозицій щодо вдосконалення національних механізмів забезпечення житлових прав дітей з урахуванням міжнародних правових стандартів і практики їх імплементації.

Виклад основного матеріалу. Право дитини на житло в мирний час уже є складним з огляду на соціально-економічні та правові чинники, однак в умовах збройного конфлікту воно набуває особливої значущості та підвищеної вразливості. Дитина як суб'єкт права не має повної цивільної дієздатності й об'єктивно не здатна самостійно забезпечувати або відновлювати житлові умови, у зв'язку з чим її життєві інтереси, пов'язані зі стабільністю проживання, безпекою та належними умовами життя, залежать від ефективності державних і міжнародних механізмів захисту.

У міжнародному праві закріплено базові стандарти забезпечення права дитини на належний рівень життя, складовою якого є житло. Згідно зі ст. 27 Конвенції ООН про права дитини держава зобов'язана створювати умови, необхідні для фізичного, розумового, духовного, морального та соціального розвитку дитини [6]. Збройний конфлікт не скасовує цих гарантій, а зумовлює потребу їх спеціального тлумачення та посиленої імплементації. У наукових дослідженнях наголошується, що війна істотно трансформує зміст соціальних прав дитини, актуалізуючи необхідність їх пріоритетного захисту [7; 8].

У період збройного конфлікту правова природа права дитини на житло зазнає суттєвої трансформації, набуваючи ознак об'єкта підвищеного правового захисту. На відміну від мирного часу, коли житлові правовідносини щодо дитини мають переважно похідний характер від прав її батьків або законних представників, в умовах воєнних дій житло набуває самостійного значення як базова гарантія фізичної безпеки, стабільності та мінімальних умов для розвитку дитини.

У цивільно-правовій та сімейно-правовій доктрині обґрунтовується змішана правова природа житлових прав дітей, що поєднує майнову складову (право власності або користування) та соціальну складову, пов'язану із забезпеченням належного рівня життя, безпеки й розвитку. Як зазначає К. М. Баранник [2], у надзвичайних умовах саме соціальна функція житлового права дитини набуває пріоритетного значення, що зумовлює необхідність посиленого втручання держави та застосування спеціальних гарантій захисту. З огляду на обмежену цивільну дієздатність дитини, реалізація та захист її житлових прав потребують застосування принципу найкращих інтересів дитини, закріпленого у ст. 3 Конвенції ООН про права дитини [6].

У науковій літературі обґрунтовується доцільність розгляду права дитини на житло в умовах воєнного стану як елемента публічного інтересу, що зумовлює розширення позитивних зобов'язань держави щодо його забезпечення. Зокрема, О. С. Мельничук [4] та О. Я. Затуливітер [8] підкреслюють обов'язок держави активно формувати умови для реалізації житлових прав дітей шляхом запровадження механізмів тимчасового розміщення, соціального житла та відновлення зруйнованого житлового фонду. У цьому контексті право дитини на житло слід розглядати як комплексне право підвищеного захисту, що потребує узгодженого застосування цивільно-правових, адміністративних і соціальних механізмів з урахуванням особливого статусу дитини як найбільш уразливого суб'єкта правовідносин.

Важливим є конституційний вимір права дитини на житло. Відповідно до ст. 47 Конституції України [9] кожен має право на житло, а держава зобов'язана створювати умови для його набуття чи використання. Хоча ця норма сформульована як загальна, у поєднанні з принципом особливого захисту дитинства вона слугує конституційною основою для підвищеного захисту житлових прав дітей, зокрема в умовах надзвичайних ситуацій і збройного конфлікту.

У цьому контексті право дитини на житло доцільно розглядати не лише як елемент майнового права, а як складову її конституційно гарантованого соціального статусу. Такий підхід дозволяє обґрунтувати розширення позитивних зобов'язань держави щодо забезпечення, збереження та відновлення безпечних житлових умов для дітей у період воєнних загроз.

На національному рівні захист житлових прав дитини реалізується переважно через цивільно-правові та сімейно-правові механізми, зокрема шляхом застосування норм Цивільного [10], Житлового [11] та Сімейного кодексів України [12], а також спеціального законодавства, зокрема законів України «Про охорону дитинства» [13] та «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» [14]. Водночас українські науковці [2; 8] обґрунтовано зазначають, що в умовах воєнного стану ці механізми часто виявляються недостатньо адаптованими до потреб дітей, які втратили житло або доступ до нього.

Одним із ключових способів судового захисту є визнання права власності або права користування житлом. Згідно зі ст. 392 ЦК України [10] особа може вимагати визнання права власності у разі його оспорювання або невизнання. У випадках руйнування житла внаслідок бойових дій судове встановлення правового титулу є необхідною передумовою для отримання компенсації або участі у програмах відновлення житла. Разом із тим судова практика свідчить про ускладненість реалізації таких механізмів для сімей з дітьми через втрату правовстановлюючих документів та обмежений доступ до правової допомоги.

Окремою проблемою реалізації житлових прав дитини є обмежена процесуальна спроможність неповнолітніх як учасників цивільних правовідносин самостійно здійснювати судовий захист. Це зумовлює підвищену роль законних представників, а також органів опіки та піклування, які покликані забезпечувати представництво й захист житлових інтересів дитини у судових та адміністративних процедурах. У справах, пов'язаних із житловими правами, саме належна процесуальна участь цих органів є ключовою умовою дотримання принципу найкращих інтересів дитини.

Важливим механізмом захисту є компенсація за зруйноване або пошкоджене житло. Відповідно до ст. 22 Цивільного кодексу України [10] відшкодування шкоди може здійснюватися у майновій та моральній формах. У випадках, що стосуються дітей, ініціатива захисту, як правило, належить законним представникам або органам опіки та

підкування, що узгоджується з положеннями ст. 18 Конвенції ООН про права дитини [6]. Як обґрунтовано зазначає В. О. Джуган [3], ефективність компенсаційних механізмів значною мірою залежить від активної процесуальної ролі органів опіки та належного врахування інтересів дитини при вирішенні спорів щодо житла.

В умовах воєнного стану реалізація права дитини на житло зумовлює необхідність розширення публічно-правових механізмів його забезпечення, що відповідає засадам соціальної держави та принципу особливого захисту дитинства, закріпленому у ст. 52 Конституції України [9]. Адміністративно-правові інструменти реалізуються, зокрема, через інститут внутрішньо переміщених осіб [14], програми тимчасового розміщення, соціального житла та державної підтримки. Водночас практика їх застосування свідчить про переважно загальний характер таких заходів, які не завжди враховують специфічні потреби дітей, пов'язані з безпечним середовищем проживання та доступом до базових соціальних послуг.

У щорічних доповідях Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини [7] наголошується, що формалізований підхід до реєстраційних і соціальних процедур у сфері житлового забезпечення призводить до фактичного обмеження доступу дітей до державної підтримки, особливо у випадках внутрішнього переміщення. Відсутність чітких дитино-орієнтованих критеріїв у житлових програмах зумовлює фрагментарність захисту та правову невизначеність, за якої житлові потреби дітей розглядаються похідно від статусу дорослих членів сім'ї.

У зв'язку з цим ефективне забезпечення права дитини на житло в умовах воєнного стану потребує подальшого вдосконалення публічно-правових механізмів із урахуванням умов, окреслених у Постанові Кабінету Міністрів України від 17 березня 2022 р. № 302 [15], а також вікових, соціальних та правових особливостей дітей як найбільш уразливої категорії населення. В сучасних умовах, зростає роль адміністративних і соціальних механізмів забезпечення житлових прав дітей, зокрема програм тимчасового розміщення, соціального житла, гуманітарної допомоги та державної підтримки внутрішньо переміщених осіб.

Суттєвою проблемою залишається ускладнення процедур реєстрації місця проживання та доступу до соціальних виплат, що особливо відчутно для дітей внутрішньо переміщених осіб. Вважаємо за потрібне наголосити на необхідності запровадження спеціальних гарантій для дітей у статусі

ВПО, що відповідає меті Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» [14].

Право дитини на житло в умовах збройного конфлікту не обмежується матеріальним аспектом забезпечення місця проживання, а охоплює вимоги до його безпечності, стабільності та придатності для розвитку дитини. У правовому вимірі це означає необхідність розглядати житло як елемент забезпечення найкращих інтересів дитини, а не виключно як об'єкт права власності або користування.

Принцип найкращих інтересів дитини, закріплений у ст. 3 Конвенції ООН про права дитини [6], має ключове значення при ухваленні рішень щодо евакуації, тимчасового розміщення, переселення та відновлення житлових умов у період воєнного стану. Його застосування передбачає оцінку не лише формальної наявності житла, а й його безпечності та здатності забезпечити доступ дитини до базової соціальної інфраструктури.

Практика Європейського суду з прав людини у справах, пов'язаних із забезпеченням права на житло та поваги до приватного і сімейного життя, виходить із необхідності дотримання принципу пропорційності втручання держави з урахуванням підвищеної вразливості дітей, що має враховуватися у національній правозастосовній діяльності при забезпеченні житлових прав дитини.

Висновки. Проведене дослідження засвідчує, що реалізація права дитини на житло в умовах збройного конфлікту супроводжується системними інституційними, ресурсними та процедурними викликами. Попри наявність міжнародно-правових і національних гарантій, їх недостатня адаптація до умов воєнного стану істотно ускладнює практичну реалізацію та ефективний захист житлових прав дітей. Руйнування житлового фонду, масове внутрішнє переміщення населення, обмежений доступ до реєстраційних і компенсаційних механізмів, а також перевантаженість органів публічної влади знижують результативність чинних правових інструментів.

Установлено, що наявні цивільно-правові та сімейно-правові механізми захисту житлових прав дітей у період воєнного стану здебільшого зорієнтовані на стабільні соціально-економічні умови та не повною мірою враховують специфіку надзвичайних ситуацій. Найбільш уразливими залишаються внутрішньо переміщені діти, діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, для яких втрата житла поєднується з підвищеними ризиками соціальної дезадаптації та порушення принципу найкращих інтересів дитини.

Обґрунтовано, що ефективний захист житлових прав дітей у період збройного конфлікту потребує узгодженого поєднання приватноправових і публічно-правових механізмів, а також інтеграції цивільно-правових, адміністративних і соціальних інструментів. Відсутність належної міжвідомчої координації та чітко визначених дитинозорієнтованих критеріїв у житловій політиці зумовлює фрагментарність захисту й правову невизначеність у цій сфері.

У зв'язку з цим доцільним є удосконалення нормативно-правового регулювання з урахуванням умов воєнного та післявоєнного періодів, розроблення спеціалізованих житлових програм підтримки дітей, постраждалих від війни, запровадження пріоритетних механізмів забезпечення житлом сімей із дітьми та дітей у складних життєвих обставинах, а також спрощення адміністративних процедур для внутрішньо переміщених осіб і посилення ролі органів опіки та піклування.

У підсумку право дитини на житло в умовах збройного конфлікту слід розглядати як складову комплексної публічної політики, що поєднує правові, соціальні та гуманітарні заходи і має стати одним із ключових пріоритетів післявоєнного відновлення України з орієнтацією на забезпечення найкращих інтересів дитини.

Література

1. UN Human Rights Monitoring Mission in Ukraine. Impact of armed conflict on the rights of children in Ukraine. Kyiv, 2024.
2. Баранник К. М. Право дитини на житло в умовах воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 4. С. 112–117.
3. Джуган В. О. Проблеми реалізації житлових прав дітей в Україні. *Часопис цивільного і сімейного права*. 2022. № 3. С. 89–95.
4. Мельничук О. С. Цивільно-правові аспекти захисту прав дітей, постраждалих від збройної агресії. *Актуальні проблеми приватного права*. 2024. № 1. С. 64–71.
5. Боднар Т. В. Права дітей в умовах збройного конфлікту в Україні. *Право України*. 2023. № 9. С. 52–60.
6. Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 р. *Офіційний вісник України*. 1991. № 47. Ст. 385.

7. Щорічна доповідь про стан дотримання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні за 2023 рік. *Уповноважений Верховної Ради України з прав людини*. Київ, 2024.

8. Затуливітер О. Я. Особливості здійснення цивільних прав малолітніх та неповнолітніх осіб в умовах воєнного стану. *Підприємництво, господарство і право*. 2023. № 6. С. 34–39.

9. Конституція України від 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

10. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40–44. Ст. 356.

11. Житловий кодекс України : Закон України від 30 червня 1983 р. № 5464-X. *Відомості Верховної Ради України*. 1983. Додаток до № 28. Ст. 573.

12. Сімейний кодекс України : Закон України від 10 січня 2002 р. № 2947-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 21–22. Ст. 135.

13. Про охорону дитинства : Закон України від 26 квітня 2001 р. № 2402-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 30. Ст. 142.

14. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб : Закон України від 20 жовтня 2014 р. № 1706-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 1. Ст. 1.

15. Про утворення Координаційного штабу з питань захисту прав дитини в умовах воєнного стану : постанова Кабінету Міністрів України від 17 березня 2022 р. № 302. *Офіційний вісник України*. 2022. № 26. Ст. 1402.

Бережна Д. Є.,

здобувач вищої освіти інституту права та безпеки
Одеського державного університету
внутрішніх справ

Середницька І. А.,

orcid.org/0000-0002-8839-2453
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Одеського державного університету
внутрішніх справ

Дата надходження статті до редакції: 24.11.2025

Дата затвердження статті до друку: 18.12.2025

Дата публікації статті: 31.12.2025